

Cezary Kunderewicz

Elementy ustrojowe w Polityce Bossueta

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Elementy ustrojowe w Polityce Bossueta

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Cezary Kunderewicz

Elementy ustrojowe w Polityce Bossueta

ze wstępem Anny Pikulskiej-Radomskiej
i posłowiem Adama Wielomskiego

Cezary Kunderewicz

Anna Pikulska-Radomska (ORCID: 0000-0003-3691-3824)
Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji
Katedra Prawa Rzymskiego, 90-232 Łódź, ul. Kopcińskiego 8/12

Adam Wielomski (ORCID: 0000-0001-8692-6469)
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Wydział Prawa i Administracji, Katedra Teorii i Filozofii Prawa
01-938 Warszawa, ul. Wóycickiego 1/3, bud. 17

RECENZENCI

Maciej Marszał, Michał Urbańczyk

REDAKTOR INICJUJĄCA

Monika Borowczyk

REDAKCJA

Konrad Sęk

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA

Katarzyna Woźniak

PROJEKT OKŁADKI

Monika Rawska

Na okładce fotografia ceramicznej reprodukcji (wyprodukowanej w manufakturze w Sèvres, Francja) rzeźby autorstwa Augustina Pajou / metmuseum.org

© Copyright by Authors, Łódź 2024

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2024

<https://doi.org/10.18778/8331-616-1>

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.11523.24.0.K

Ark. wyd. 7; ark. druk. 10,125

ISBN 978-83-8331-616-1

e-ISBN 978-83-8331-617-8

SPIS TREŚCI

Anna Pikulska-Radomska, <i>Habilitacja Cezarego Kunderewicza. Inspirująca korespondencja z Eugeniuszem Jarrą</i>	7
Cezary Kunderewicz, <i>Elementy ustrojowe w „Polityce” Bossueta</i>	23
Adam Wielomski, <i>Jacques Bossuet – konserwatysta czy rewolucjonista?</i>	125

Anna Pikulska-Radomska

HABILITACJA CEZAREGO KUNDEREWICZA INSPIRUJĄCA KORESPONDENCJA Z EUGENIUSZEM JARRA

Cezary Kunderewicz był doktorantem prof. Eugeniusza Jarra, który prowadził na Wydziale Prawa UW „Seminarium Encyklopedii i Filozofii Prawa”, z czasem przemianowane na „Seminarium Filozofii Prawa Uniwersytetu Warszawskiego pod kierunkiem Prof. Dra Eugeniusza Jarra”¹. Profil Seminarium był jasno określony przez prowadzącego i odpowiadał jego osobistym zainteresowaniom oraz planom – naukowiec chciał, aby napisane zostały prace doktorskie z zakresu dziejów polskiej myśli politycznej, które z czasem, wraz z jego własnymi pracami, miały posłużyć jako materiał do obszernej syntezy. Ostatecznie w latach 1925–1939 powstało 8 doktoratów i jedna monografia habilitacyjna, które zostały opublikowane w serii nazwanej imieniem Seminarium². Atmosfera panująca na Seminarium nie tylko sprzyjała pracy naukowej,

---

¹ Więcej w: A. Pikulska-Radomska, *Profesor Eugeniusz Jarra i jego Seminarium Filozofii Prawa Uniwersytetu Warszawskiego*, [w:] Ł. Opaliński, *De officiis libri tres/O powinnościach księgi trzy*, tłum. A. Maciejewska, Warszawa 2023, s. 151–168.

² Jak sam E. Jarra pisze „Wyszło ich [prac] do 1939 r. dziewięć: w dalszym rozwoju tej placówki miały służyć w przyszłości, wraz z pracami własnymi kierownika, za podstawę do syntetycznego ujęcia całej polskiej twórczości filozoficzno-politycznej” (E. Jarra, *Polskie piśmiennictwo polityczne*, „Horyzonty” 1963, R. 8, nr 84, s. 13–14). Listę autorów opublikowanych prac można znaleźć w: A. Pikulska-Radomska, *Profesor Eugeniusz Jarra...*, s. 158–159.

ale powodowała powstanie między jego uczestnikami silnych więzi. Pisz o tym we wspomnieniach E. Jarra³. I choć wiarygodność każdej autobiografii może być poddawana w wątpliwość, to z innych świadectw, jak choćby wspomnień C. Kunderewicza, wynika, że właśnie ze względu na tę atmosferę na wtorkowe spotkania przychodzili także już wypromowani doktorzy⁴. Jeszcze później uczestnicy Seminarium i osoby pozostające w jego orbicie, rozproszeni w wyniku działań wojennych po świecie, utrzymywali ze sobą bliskie kontakty, wspierając zarówno siebie nawzajem, jak i swego mentora⁵.

Na Seminarium C. Kunderewicz został przyjęty w 1936 r. Jego rozprawa zatytułowana *Poglądy filozoficzno-prawne Łukasza Opalińskiego* powstała jako dziewiąta i ostatnia przed wybuchem działań wojennych. Została opublikowana we wrześniu 1939 r. i opatrzona przedmową promotora⁶.

Profesor Jarra stał się pierwszym prawdziwym mentorem C. Kunderewicza. Nie tylko włączył on młodego adepta do grona swoich seminarzystów, ale po przyjęciu przez Radę Wydziału Prawa UW w czerwcu 1939 r. pracy jako rozprawy doktorskiej wspierał go w zabiegach o finansowanie publikacji monografii (dostarczenie 100 drukowanych egzemplarzy było niezbędnym warunkiem dopuszczenia do egzaminu

---

³ Zob. E. Jarra, *Polskie piśmiennictwo...*, s. 18.

⁴ To wspomnienie C. Kunderewicza znajduje potwierdzenie w ustnym świadectwie jego córki, T. Kunderewicz CR.

⁵ I tak np. J. Lichten, wypromowany w 1930 r., był jednym ze współinicjatorów (obok M. Sierpińskiego, także byłego członka Seminarium) zbiórki przeprowadzonej wśród członków i przyjaciół „Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce”, z której pozyskane środki zasiły fundusz subskrypcyjny, za pomocą którego sfinansowano wydanie powstałej już w Oksfordzie syntezy (E. Jarra, *Historia polskiej filozofii politycznej 966–1795*, Księgarnia Polska Orbis, Londyn 1968). Więcej w: A. Pikulska-Radomska, *Profesor Eugeniusz Jarra...*, s. 166–167.

⁶ E. Jarra, *Przedmowa*, [w:] C. Kunderewicz, *Poglądy filozoficzno-prawne Łukasza Opalińskiego*, Warszawa 1939, s. 3–6. Profesor opowiadał, że 1 września 1939 r. odebrał nakład z drukarni. Kiedy przewoził książki w drewnianym wózekczku przez uniwersytecki dziedziniec, na Warszawę spadały już bomby.

doktorskiego). Druk został ostatecznie sfinansowany przez Kasę Mianowskiego⁷. O perypetiach związanych z drukiem pisze sam C. Kunderewicz, podkreślając, że to właśnie poparciu prof. Jarry zawdzięcza uzyskanie tego finansowania⁸. Wziąwszy pod uwagę fakt, że od pierwszych lat edukacji w gimnazjum C. Kunderewicz musiał utrzymywać się samodzielnie⁹, bardzo doceniał fakt, że, jakby fatalnie to nie brzmiało, ktoś

---

⁷ Kasa im. Józefa Mianowskiego, największa i najważniejsza polska organizacja naukowa powstała 12 lipca 1881 r. w zaborze rosyjskim. W II Rzeczypospolitej funkcjonowała jako Instytut Popierania Nauki, została zlikwidowana wraz z Towarzystwem Naukowym Warszawskim 31 grudnia 1952 r., a w 1991 r. reaktywowano ją jako Fundację Popierania Nauki, więcej: <https://www.mianowski.waw.pl/historia/> (dostęp: 6.02.2023). Kasa była bardzo zasobna i finansowała wiele przedsięwzięć o charakterze naukowym. W latach 1919–1949 kierownikiem jej Działu Naukowego był Stanisław Michalski (1865–1949), zasłużony działacz oświatowy. Jego postać pojawia się wielokrotnie w korespondencji E. Jarry (który zresztą ze S. Michalskim korespondował) z C. Kunderewiczem, zawsze w korzystnym świetle. W prywatnym archiwum tego ostatniego znajduje się karta pocztowa z 8 lipca 1948, wysłana do niego przez S. Michalskiego z Zakładu Helclów w Krakowie w odpowiedzi na list z pytaniem o nowiny wysłany na prośbę E. Jarry. W odpowiedzi S. Michalski, dziękując za wiadomości, przypomina okoliczności poznania się panów („pamiętam, jak prof. Ossowski zaznajomił mnie z Panem”) i donosi o najnowszym osiągnięciu, w postaci wydania w Kasie Mianowskiego XXV. tomu czasopisma „Nauka polska jej potrzeby, organizacja i rozwój” (1947). Był to ostatni przed dłuższą przerwą tom rocznika, reaktywowanego dopiero w 1992 r. O postaci S. Michalskiego kompleksowo zob. H. Radlińska, I. Lepalczyk (red.), *Stanisława Michalskiego autobiografia i działalność oświatowa*, Wrocław 1967.

⁸ C. Kunderewicz, 1932–1939, „Studia Iuridica” 1990, t. 17, s. 107–108; więcej szczegółów w niepublikowanym w pełnej wersji, znajdującym się w prywatnym archiwum C. Kunderewicza wspomnieniu datowanym na 11 listopada 1957 r. zatytułowanym *Przebieg mojej pracy naukowej*; zob. też A. Pikulska-Radomska, *Ze spuścizny Profesora Cezarego Kunderewicza. Trudna droga do Akademii*, „Zeszyty Prawnicze” 2022, R. 22, z. 3, s. 289–309 (w szczegółach s. 292–294).

⁹ Więcej A. Pikulska-Radomska, *Ze spuścizny Profesora Cezarego Kunderewicza. Trudna droga...*, s. 291–292; M. Zabłocka, *Warszawskie wspomnienia o Profesorze Cezarym Kunderewiczu*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2022, t. 122, s. 73–80.

wykazywał zainteresowanie jego losem. Nic więc dziwnego, że zachował swojego mentora w serdecznej i wdzięcznej pamięci.

Po agresji Niemiec i ZSRR we wrześniu 1939 r. E. Jarra wraz z rodziną opuścił Polskę i znalazł się na uchodźstwie najpierw we Francji, a następnie w Wielkiej Brytanii. Osiedlił w Oksfordzie, gdzie prowadził aktywną działalność – zarówno naukową, jak i dydaktyczną – i gdzie mieszkał do śmierci w 1973 r. Nie uchylał się także od aktywności propaństwowej – pracował jako sekretarz generalny w ministerstwie sprawiedliwości rządu W. Sikorskiego, był członkiem-założycielem Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie, wykładał na Polskim Wydziale Prawa w Oksfordzie (w latach 1944–1947), pełnił też funkcję prodziekana tego Wydziału, a po jego likwidacji wszedł w skład kadry naukowej Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie (PUNO)¹⁰.

Ze względu na stałą nieobecność w kraju nie wystąpił jako promotor rozprawy doktorskiej C. Kunderewicza. Promocja ta odbyła się dopiero 14 listopada 1945 r., a promotorem, decyzją Rady Wydziału Prawa UW, został prof. Włodzimierz Kozubski, koreferent w procedurze z 1939 r.¹¹

Mimo nieobecności E. Jarry w kraju, C. Kunderewicz na powrót nawiązał z nim kontakt. W prywatnym archiwum profesora, przekazanym Katedrze Prawa Rzymskiego UŁ przez jego córkę, Teresę Kunderewicz CR, znajdują się listy kierowane do niego przez E. Jarrę. Korespondencję tę nawiązał

---

¹⁰ Obszerniejsze szczegóły ostatnio K. Kuźmicz, *Immanuel Kant jako inspirator polskiej teorii i filozofii prawa w latach 1918–1950*, Białystok 2009, s. 141–144, zob. też J. Mierzwa, *Działalność Polskiego Wydziału Prawa w Oksfordzie oraz organizacji zrzeszających polskich prawników na terenie Zjednoczonego Królestwa w latach 1940–1947*, „Niepodległość i Pamięć” 2018, R. 25, nr 3, s. 77–94 i literatura tam podana, [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Niepodleglosc_i_Pamiec/Niepodleglosc_i_Pamiec-r2018-t25-n3_\(63\)/Niepodleglosc_i_Pamiec-r2018-t25-n3_\(63\)-s77-94/Niepodleglosc_i_Pamiec-r2018-t25-n3_\(63\)-s77-94.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Niepodleglosc_i_Pamiec/Niepodleglosc_i_Pamiec-r2018-t25-n3_(63)/Niepodleglosc_i_Pamiec-r2018-t25-n3_(63)-s77-94/Niepodleglosc_i_Pamiec-r2018-t25-n3_(63)-s77-94.pdf) (dostęp: 20.01.2024).

¹¹ C. Kunderewicz, *1932–1939...*, s. 107–108; zob. też A. Pikulska-Radomska, *Ze spuścizny Profesora Cezarego Kunderewicza. Trudna droga...*, s. 292–294 i literatura tam podana.

Cezary Kunderewicz

ELEMENTY USTROJOWE W *POLITYCE* BOSSUETA

Warszawa 1948

SPIS RZECZY

Wstęp	27
Część I.	
Zarys ustroju Francji za czasów Ludwika XIV	29
A. Uwagi ogólne	29
B. Rząd i administracja centralna	33
C. Administracja prowincjonalna	41
D. Stosunki społeczne	46
Część II.	
<i>Polityka</i> Bossueta a ustrój Francji za Ludwika XIV	59
Rozdział I. Uwagi ogólne	59
A. Geneza i ogólna charakterystyka <i>Polityki</i> Bossueta	59
B. Bossuet jako obrońca absolutyzmu	66
C. Ewolucja poglądów Bossueta	69
Rozdział II. Analiza <i>Polityki</i> Bossueta	75
A. Istotne znaczenie koncepcji anarchii u Bossueta	75
B. Koncepcja władzy absolutnej	77
C. Uzasadnienie podstawowych tez absolutyzmu	81
D. Zagadnienie formy ustroju	99
E. Rząd i administracja państwa	102
Bibliografia	121

WSTĘP

Polityka Bossueta¹ należy do zagadnień traktowanych przez badaczy bez szczególnego zainteresowania, a nawet pogardliwie². Przyczyną tego jest zapewne niechęć do wyczerpujących studiów nad poglądami, które w naszych czasach uznane niejednokrotnie zostały nie tylko za mało wartościowe i przestarzałe, lecz również za ubliżające ludzkiej godności³. Do badań zniechęcać może fakt, iż tezy polityczne biskupa z Meaux prawie wyłącznie uzasadnione są cytatami z Pisma Świętego, co nadaje im charakter pewników i nie dopuszcza dyskusji⁴.

A jednak szczegółowa analiza *Polityki* Bossueta posiada doniosłe znaczenie dla badań zachodnio-europejskich ustrojów i doktryn politycznych. Jest rzeczą bezsporną, że do wieku XVIII we Francji teorie polityczne są odbiciem poprzedzających je faktów oraz ówczesnych instytucji politycznych⁵. Istniał zatem wtedy ścisły związek między typowym

---

¹ Jacques-Bénigne Bossuet, évêque de Meaux, *Politique tirée des propres paroles de l'Écriture sainte à Monseigneur le Dauphin*, Paris 1818 [1709].

² J.F. Nourrisson, *La politique de Bossuet*, Paris 1867, s. 7. Por.: P. Janet, *Histoire de la philosophie morale et politique*, t. 2, Paris 1858, s. 278 i nast. oraz B. Cziczzerin, *Istoria politiczeskich uczenij*, cz. 2, Moskwa 1872, s. 90–104.

³ J.F. Nourrisson, *La politique...*, s. 8, 127, 130–132 i 297–298; B. Cziczzerin, *Istoria...*, s. 99–100 i 102–104.

⁴ J.F. Nourrisson, *La politique...*, s. 7 i 81–85.

⁵ H. Sée, *Les idées politiques en France au XVIIe siècle*, Paris 1923, s. 125, 145 i 357. Por.: J.F. Nourrisson, *La politique...*, s. 5–6; J. Hitier, *La doctrine de l'absolutisme*, Paris 1903, s. 65.

systemem ideologicznym a instytucjami politycznymi Francji; oznacza to, że typowa teoria polityczna była wówczas mniej lub więcej dokładnym odbiciem istniejącego w tych czasach ustroju⁶.

Typową teorią polityczną Francji za czasów Ludwika XIV jest właśnie *Polityka* Bossueta⁷. Dokładne jej zbadanie stanowi więc jeden z warunków do wytworzenia sobie jasnego poglądu na tę organizację państwową, która była przedmiotem zachwytu i naśladownictwa prawie całej Europy w XVII i XVIII wieku⁸. Ze wspomnianej zależności francuskich teorii i instytucji politycznych sprzed wieku XVIII wynika, że nie można analizować danej francuskiej teorii politycznej z tego okresu bez uprzedniego uświadomienia sobie, z jakim ustrojem państwowym była ona związana⁹.

Toteż pracę naszą wypada nam rozpocząć od naszkicowania struktury państwowej, którą miał przed oczyma Bossuet, tworząc swą *Politykę*.

---

⁶ Por.: J.F. Nourrisson, *La politique...*, s. 5–6; H. Sée, *Les idées...*, s. 145 i 149.

⁷ Por.: J.F. Nourrisson, *La politique...*, s. 9; A. Esmein, *Cours élémentaire d'histoire du droit français*, Paris 1925, s. 341.

⁸ *The Cambridge Modern History*, t. 5, *The Age of Louis XIV*, red. J. Acton, Cambridge 1908, s. 5–6.

⁹ Por.: H. Sée, *Les idées...*, s. 149.

Część I

ZARYS USTROJU FRANCJI ZA CZASÓW LUDWIKA XIV

A. Uwagi ogólne

Monarchia absolutna i biurokratyczna Ludwika XIV była wynikiem przemian, jakie rozpoczęły się we Francji w XVI wieku¹⁰. Za charakterystyczną ich cechę uznać należy zanik oporu grup społecznych, które posiadały prerogatywy ograniczające absolutyzm monarchy. Organy tych grup (różnorodne zgromadzenia) przestały odgrywać swą niepoślednią rolę polityczną, a działalność ich stała się całkowicie uzależniona od woli króla. Drugą, równie istotną cechę omawianych procesów stanowiło to, że organizacja państwa francuskiego została uzupełniona i że zapewniono regularne działanie administracji państwowej.

Odbiciem zmian w dziedzinie instytucji politycznych jest stanowisko wielu ówczesnych francuskich teoretyków państwa, pozostających pod wyraźnym wpływem Bodina, którzy zaczynają podkreślać, że ustroj Francji ma charakter monarchii absolutnej opartej na prawie Bożym i uznają go za najdoskonalszy na świecie.

Już za Henryka IV Ch. Loyseau twierdził, że król jest zastępcą Boga na ziemi i najwyższą, suwerenną władzą

---

¹⁰ A. Esmein, *Cours élémentaire...*, s. 340–341; J.-L. Thireau, *Les idées politiques de Louis XIV*, Paris 1973, s. 9 [pozycja J.-L. Thireau została przez autora dodana do pracy w okresie po jej napisaniu – przyp. red.].

w Państwie. Zdaniem tego autora Francja była wówczas najdoskonalszą monarchią na świecie, bowiem władza najwyższa należała w niej wyłącznie do króla, bez jakiegokolwiek udziału zgromadzeń (stanów)¹¹.

W czasach Ludwika XIII francuska teoria absolutyzmu została sformułowana znacznie dobitniej przez C. Le Breta. Uważa on, że monarcha francuski otrzymuje swą władzę bezpośrednio od Boga, wskutek czego władza ta jest „doskonała i absolutna” i tylko król jest „suwerenem w swoim państwie”¹².

Ostateczne sprecyzowanie tych poglądów nastąpiło za panowania Ludwika XIV, wskutek wyjątkowo sprzyjających okoliczności¹³.

Po przeszło trzydziestoletnim okresie wojen nastął krótkotrwały okres pokoju, umożliwiający przeprowadzenie we Francji niezbędnych reform. Ich paląca potrzeba i cel są wyraźnie widoczne w lapidarnym zdaniu *Pamiętników*, w którym Ludwik XIV scharakteryzował położenie wewnętrzne Francji w roku 1661: „Nieład panował wszędzie”.

Kierunek reform, zmierzających do przywrócenia wewnętrznego porządku w państwie, został wyznaczony przez niesławny upadek Frondy i klęskę hugonotów, które odebrały nadzieję wszystkim tym, którzy dążyli do ograniczenia władzy królewskiej¹⁴. Ludność Francji, ciężko doświadczona przez wojny zewnętrzne i wojnę domową, pragnęła pokoju i przywrócenia ładu. Absolutna władza monarchy i bezwzględne

---

¹¹ Ch. Loyseau, *Cinq livres du droit des offices*, ks. 2, roz. 2, nr 21 i 22; idem, *Traité des seigneuries*, roz. 2, nr 92, cyt. za A. Esmein, *Cours élémentaire...*

¹² C. Le Bret, *Traité de la souveraineté du roy*, roz. 2, s. 4; roz. 9, s. 19, cyt. za A. Esmein, *Cours élémentaire...* [ten i następne cytaty były tłumaczone przez Autora – przyp. red.].

¹³ G. Pagès, *La monarchie d'Ancien Régime en France*, Paris 1932, s. 134–135.

¹⁴ Ibidem, s. 135; E. Lavissee, A. Rambaud, *Histoire générale de IVe siècle à nos jours*, t. 6, *Louis XIV, 1643–1715*, Paris 1924, s. 145; E. Spanheim, *Relation de la cour de France en 1690*, red. E. Bourgeois, Paris–Lyon 1900, s. 66–67 i 479.